

Делегати III Всеукраїнського військового з'їзду на Софійській площі у Києві, листопад 1917 р.

Володимир Винниченко зачитує Перший Універсал Української Центральної Ради, 1917 р.

Михайло Грушевський, Голова Української Центральної Ради у 1917–1918 рр.

Симон Петлюра, Головний Отаман Української Народної Республіки.

Пробудження України 1917–1921

Українська поштова листівка 1917 р.

У 1917 р. з початком Лютневої революції в Україні піднялася потужна хвиля визвольного руху. Із проголошенням Української Народної Республіки нація стала на шлях створення незалежної демократичної держави.

У той же час у листопаді 1917 р. владу в Росії захопили більшовики на чолі з В. Леніном під гаслами «диктатури пролетаріату» і «червоного терору». А за місяць В. Ленін та Л. Троцький оголосили Україні війну.

Сотня Сичових Стрільців. Київ, 1918 р.

Упродовж 1917–1921 рр. українці довели реальність і спроможність національного державотворення. Постає Українська Народна Республіка, згодом — Українська Держава гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнська Народна Республіка.

Павло Скоропадський, Гетьман Української Держави, 1918 р.

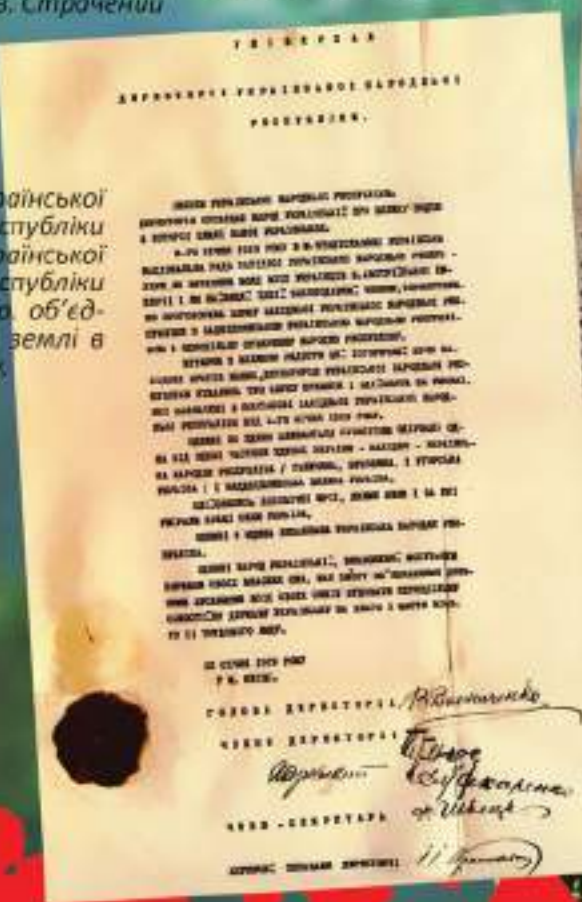
Карта етнографічних українських земель із позначенням кордонів Української Держави Павла Скоропадського, 1918 р.

Отаман Семен Заболотний, який очолював повстанські загони, що діяли на Вінничині та Одещині до 1922 р. Оточений чекістами, змушений був здатись через погрози розстріляти заручників. Страчений у 1922 р.

Четвертий універсал Центральної Ради від 22 січня 1918 р., яким була проголошена незалежність Української Народної Республіки.

Поводив армію УНР Федір Артеменко, повстанський отаман «Орлик», очолював повстання на Київщині, 22 січня 1923 р. поранений захоплений чекістами і через місяць, 26 лютого, страчений.

Л. Троцький про завдання більшовиків в Україні, березень 1920 р.

«Що ж стосується сільськогосподарського куркульства в Україні, то він для нас набагато небезпечніший, ніж російський куркуль...»

Військова частина 1-ї Кінної армії по боротьбі з «бандитизмом» в Катеринославській губернії, 1920 р.

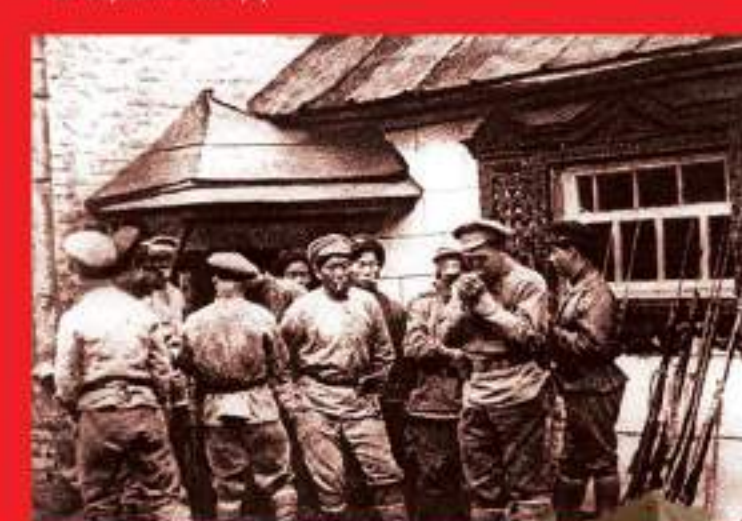
Київни зустрічають С. Петлюру, 1920 р.

«...Нам необхідно в Україні провести колосальну роботу класового політичного розшарування, класової організації бідноти і придушення її ворога — куркульства. Тільки таким шляхом буде досягнуто повне зближення Росії та України.

...Тепер радянський режим буде в Україні встановлюватися шляхом просування туди регулярних сильних військ.

...Комуністична партія наказує своїм членам працювати саме в цьому напрямку, щоб Україна, продовжуючи зберігати свою самостійність, забезпечила водночас необхідну підготовчу роботу до подальшого, більш тісного злиття з Великою Росією в цілому.

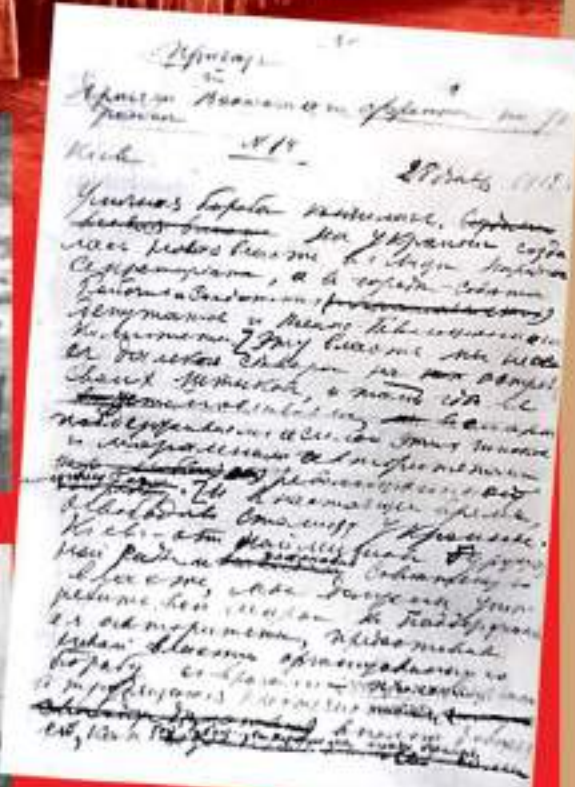
(із доповіді на Московській губернській конференції РКП(б), 25 березня 1920 р.)

Бійці китайського міжнародного батальйону Червоної армії, 1918 р.

Жертви червоного терору. Херсон, 1919 р.

Наказ № 14 командуючого військовою частиною Михайла Муравіова, 28 січня 1918 р. У наказі про захоплення влади у Києві наголошується: «Цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановимо, всіляко підтримуємо силою цих багнетів і моральним авторитетом революційної соціалістичної армії».

Жертви Київської ЧК.

Учасники з'їзду Вільного козацтва у м. Чигирин, 15–17 жовтня 1917 р.

У 1917–1920 рр. більшовицька Росія тричі окупувала Україну. За наказом В. Леніна було кинуте більше мільйона вояків Червоної армії та загони ЧК із Росії, які терором придушували боротьбу військ Української Народної Республіки, українських селянсько-повстанських та партизанських загонів.

До середини 1920-х рр. спротив комуністичному режиму чинили десятки і сотні українських селянсько-повстанських та партизанських загонів, що станом на 1921 р. налічували понад 100 тисяч бійців. Їхній опір був зламаний голодом 1921–1923 рр.

У 1919 р. в захопленій Україні більшовики розпочали втілення комуністичної ідеології. Цю політику пізніше назвали «військової комунізм». Вона передбачала націоналізацію промислового виробництва, згортання товарно-грошових відносин, заміну їх державним регулюванням, продовольчу диктатуру, трудову мобілізацію. Своїх цілей більшовики переважно досягали методами терору.

Саме політика «військової комунізму» — повного диктату комуністичного режиму над особою — стала разом із посухою головною причиною голоду 1921–1923 рр., який уразив Україну та південну Росію. Під час голодомору 1921–1923 рр. більшовики для придушення опору вперше випробували в Україні терор голодом, позбавивши населення засобів до виживання.

Наприкінці 1920-го — на початку 1921-го рр. територія УНР була окупована військами Червоної армії. 5 більшовицьких армій налічували 1 млн. 200 тис. осіб. Національний склад цих військ був такий: 85% — великороси, 9% — українці, 6% — поляки, білоруси, євреї, німці та інші.

На початку 1920-х рр. більшовицька влада опинилася перед загрозою цілковитого паралічу заснованої на насильницьких методах управління і відвертого грабунку економіки та широкомасштабної війни з селянством. За цих умов Ленін і більшовики змушені були відмовитися від курсу на негайну побудову комунізму і перейти до «нової економічної політики» (НЕПу). Однак перехід до НЕПу із товарно-грошовими відносинами розглядався ними лише як тактичний відступ від побудови комунізму.

Про це навесні 1922 р. В. Ленін у листах однопартійцям писав так:

«Величезна помилка думати, що НЕП покладе кінець терору. Ми ще повернемося до терору. До терору економічного».

Михайло Бойчук, художник, засновник українського монументального мистецтва, арештований у 1936 р., розстріляний у 1937 р.

Тимофій Бойчук "Жінки біля яблуні" 1920 р.

Від України незалежної до України радянської 1920-і роки

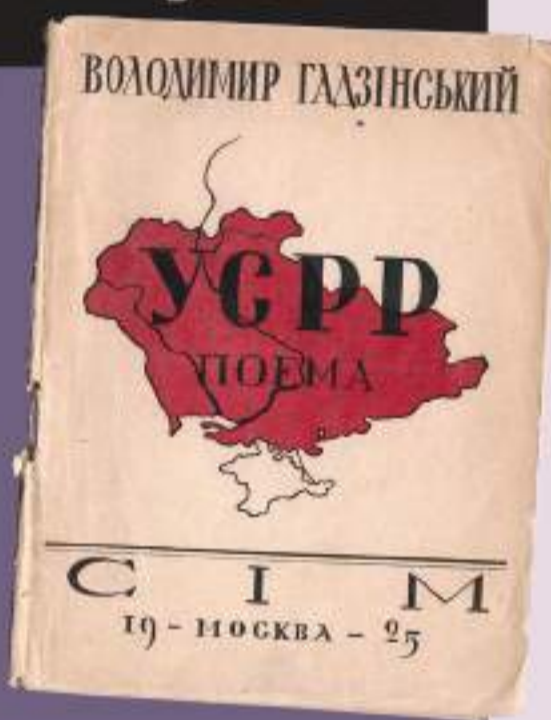
Микола Куліш, український драматург, арештований у 1934 р., розстріляний у 1937 р.

Григорій Стрілець (Насинка), письменник-новеліст, арештований у листопаді 1934 р., у грудні того ж року – розстріляний.

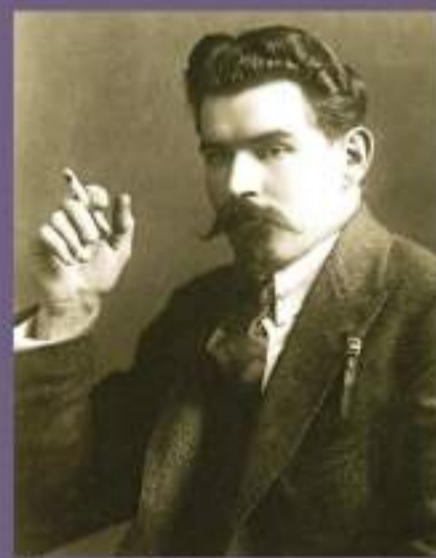
Михайло Драй-Хмара, поет і перекладач, знав 19 мов. Вперше арештований у 1933 р., вдруге у 1935 р., у 1939 р. помер у концтаборі ГУЛАГу.

Українізація, попри компартійні обмеження, вийшла за рамки застосування української мови й охоплювала інші ключові сфери суспільного життя. В Україні в 1920-х рр. відбувався культурний ренесанс європейського зразка і формувалися відмінні від російських культурні традиції, які орієнтувалися на Європу під гаслом «Геть від Москви» (письменник М. Хвильовий), створювалася національна система освіти, обґрунтовувалася економічна концепція України як автономного економічного організму (економіст М. Волобуєв).

У 1928 році економіст Михайло Волобуєв опублікував в журналі «Більшовик України» статтю «До проблеми української економіки», в якій довів, що царська Росія була колоніальною імперією, в якій Україна перебувала на правах колонії «Європейського типу». Волобуєв вимагав розглянути Україну як «історично оформлений народногосподарський організм», що має власний шлях економічного розвитку.

Олександр Шумський, з вересня 1924 р. по лютий 1927 р. – нарієм освіти УСРР, активно проводив політику українізації.

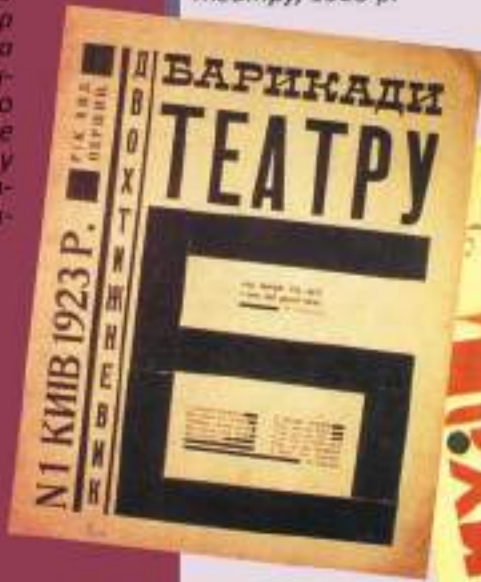
Українським культурним феноменом 1920-х років став розквіт національної літератури і мистецтва, орієнтованих на Європу, а не на Росію. Головними складниками світогляду нової української культурної еліти був бунт, самостійність мислення та щира віра у власні ідеали. У 1930-х роках більшість представників цього покоління митців була знищена режимом, залишившись в історії під назвою «розстріляне відродження».

У той же час українська інтелігенція апріорі розглядалася владою як вороже налаштована. Її найвидатніші представники перебували під постійним негласним наглядом спецслужб. У березні 1926 року з'являється циркулярний лист ГПУ «Про українську громадськість», який передбачав «не лише спостереження за всіма колами української громадськості, а й активну розвідку серед визначних діячів». У вересні того ж року з'являється таємний циркуляр ГПУ УСРР «Про український сепаратизм», де звертається увага на культурну роботу української інтелігенції, у чому спецоргани вбачали антирадянську діяльність. Політику національного будівництва спецоргани трактували насамперед як «діяльність українських шовіністів щодо виховання села в дусі ненависті до Москви», тому рекомендовано було «пов'язувати роботу по українській інтелігенції із роботою по селу».

У численних документах спецорганів містяться висновки про масові антирадянські настрої в Україні і готовність до повстання. Донесення ГПУ засвідчують наявність потужних самостійницьких настроїв серед української інтелігенції та селянства. Подібні настрої проникають і в армію.

Обкладинка. Барикади театру, 1923 р.

Обкладинка збірки Михайля Семенка «Європа і ми». Памфлети і вірші (1928-1929). Харків: Книгоспілка, 1930 р.

Із таємної доповідної записки Оперативного відділу ОГПУ «Про посилення селянських настроїв в армії» від 24.01.1928 р.

«В Україні разом зі зростанням селянських настроїв (в армії) варто відзначити яскраво націоналістичний ухил цих настроїв, що зачіпає досить різко питання про те, що тягар, який несе Україна, залежить від «гніту Москви»

Трагедія союветської деревні. Колективізація і раскулачення. 1927-1939. Документи і матеріали. 8-5-ти том. / Т. 3. Май 1927 – листопад 1929 / Под ред. В. Данилюка, Р. Монтині. Л. Видав. – М., 1999. – с. 176

Таємний циркуляр ГПУ «Про український сепаратизм», вересень 1926 р. Циркуляр розпочинається словами: «Тактика культурної боротьби українських антирадянських елементів з радянською владою, за останній період часу, все яскравіше і яскравіше вираховується у вигляді розвитку серед української громадськості націоналістичних ідей сепаратистського характеру»

Лесь Курбас, визначний режисер, засновник театру «Березіль», арештований у грудні 1933 р., розстріляний у 1937 р.

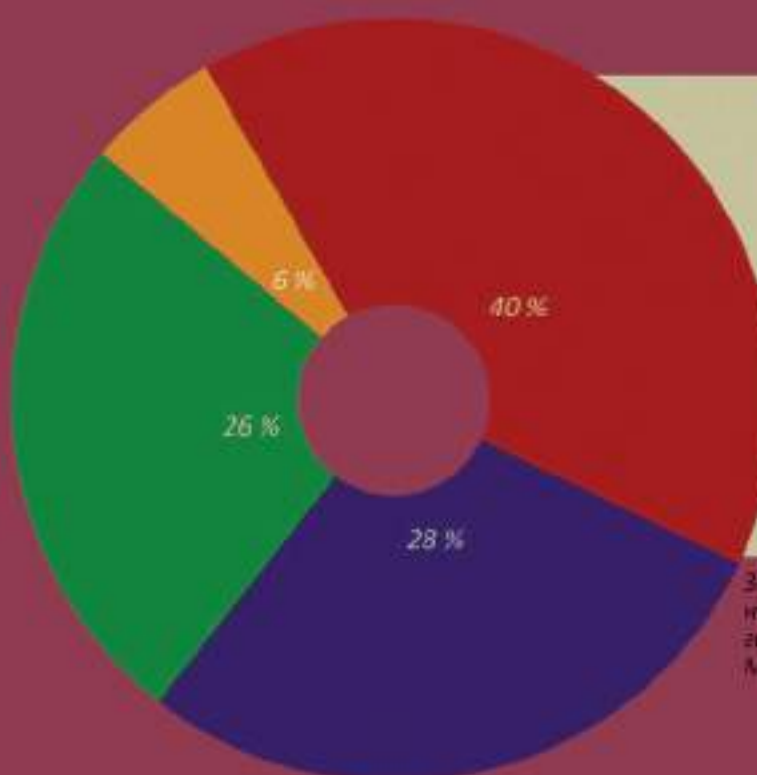

Микола Хвильовий (Фітільов), поет, прозаїк, публіцист. Один з основоположників пореволюційної української прози. 13 травня 1933 р. на знак протесту проти репресій української інтелігенції покінчив життя самогубством.

Копія посвідки про складання екзамену з української мови, 1928 р.

Збірник інструктивних матеріалів з проведення українізації. Харків, 1925 р.

Національний склад відповідальних співробітників народних комісаріатів УСРР на 1 березня 1926 року

За: Марчук А. В. Украинское национальное движение: СССР. 1920-1930-е годы. цели, методы, результаты. – М.: Наука, 2006. – с. 191

Дзвін, знятий з Володимирського собору в Києві, 1929 р.

Дзвони, зняті з церков Запорізької області, м. Запоріжжя, 1930 р.

Радянський агітаційний плакат, 1920-ті рр.

“Великий перелом” Сталіна 1928–1933 роки

Наприкінці 1920-х рр. комуністичний режим, закріпивши свою владу, відмовляється від ліберальних поступок НЕПу й ліквідує ринкові елементи. Розпочинає прискорену індустріалізацію заради створення потужної військової сили для примусового поширення комунізму в світі.

Влада вдалася до нещадної експлуатації підконтрольного населення, у першу чергу селянства, щоб забезпечити ресурс для індустріалізації й модернізації армії. Посилюється диспропорція цін на сільськогосподарську і промислову продукцію (так звані «ножиці цін»), збільшується податковий тиск.

Наприкінці 1927 р. XV з'їзд ВКП(б) прийняв рішення про курс на колективізацію сільського господарства. У січні 1928 р. режим запроваджує насильницькі хлібозаготівлі.

Одночасно розпочинається знищення, «ліквідація», найзаможніших господарств, які режим обізвав куркульськими.

Розкуркулювали високими поборами, відбирали землю, вдавалися до відкритого грабунку і, врешті-решт, депортували неугодних.

До 1931 р. в Україні ліквідовано понад 352 тис. «розкуркулених» господарств, тобто близько 1,5 млн осіб були пограбовані комуністами.

Результатами насильницьких змін в економіці стало, з одного боку, створення важкої промисловості та стрімке нарощування військової сили, а з іншого – падіння продуктивності праці, втрата зацікавленості в її результатах, особливо в сільському господарстві.

Із 1929 р. посилюється наступ радянської держави на духовенство та релігію. Переслідують церковників, закривають культові споруди, вилучають церковні дзвони, знуcaються над почуттями віруючих. Антирелігійний наступ був складовою заходів із ліквідації куркульства як класу та проведення суцільної колективізації. З кінця 1929 р. посилюється кампанія зі зняття церковних дзвонів у фонд індустріалізації. Вона часто виливалася у брутальне пограбування храмів, що супроводжувалось відвертим блюзнірством. Свавільне закриття церков набуло масового характеру в січні-лютому 1930 р.

Дії режиму викликали бурхливе невдоволення населення в різних регіонах СРСР. Найгостріший спротив здійснювався в Україні, яка мала досвід власної державності у 1917–1920 рр. У комуністичного керівництва до кінця 1920-х рр. сформувалося чітке усвідомлення хисткості свого становища в Україні і загрози національного виступу.

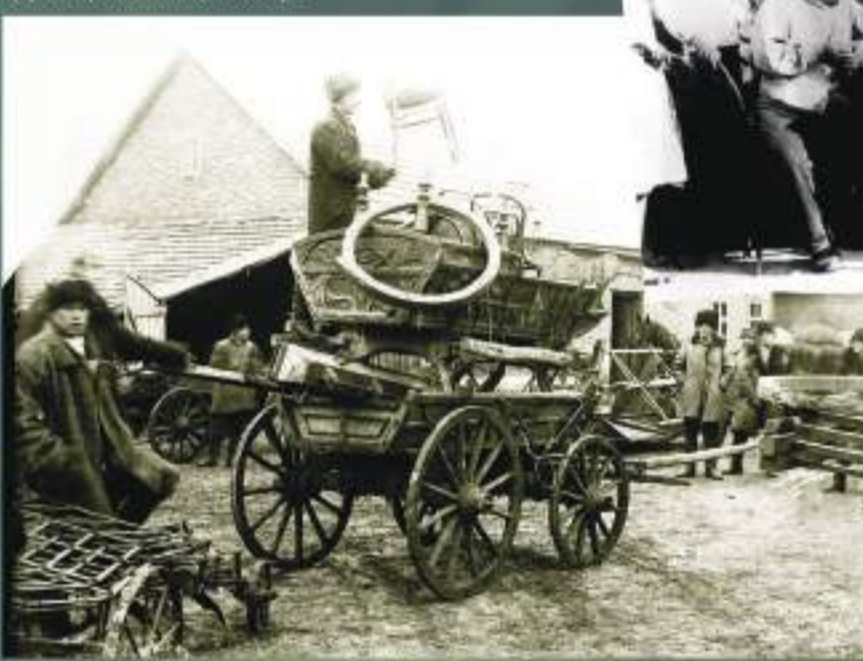
Потужна національна еліта, економічно незалежна і національно свідоме селянство сприймалися владою як реальна загроза існуванню СССР. Тому перехід в 1928 р. до неринкових методів господарювання в Україні супроводжувався посиленням національного тиску.

Репресивні органи комуністичного режиму розпочинають фабрикувати кримінальні справи проти культурної, мистецької, наукової, технічної інтелігенції. У 1928 р. пройшов відкритий показовий процес під назвою «Шахтинська справа» проти інженерно-технічних фахівців на Донбасі.

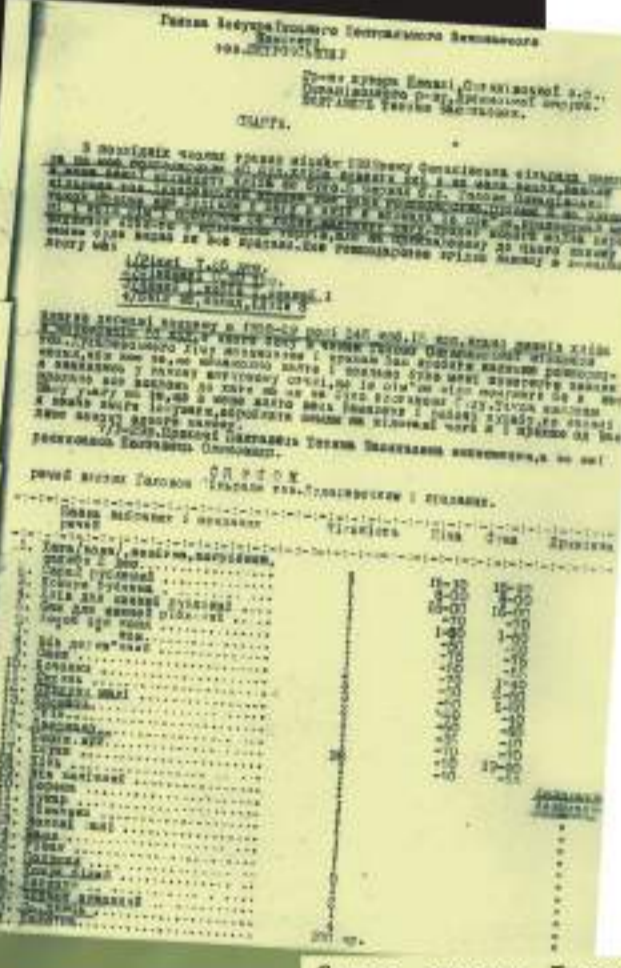
Тоді ж розпочалась сумнозвісна кампанія проти української національної еліти, символом якої стала сфабрикована справа «Спілки визволення України» («СВУ», 1929–1930 рр.), за якою засудили Сергія Єфремова, Андрія Ніковського, інших визначних діячів українського національного руху. На лаві підсудних опинилися академіки, професори, студенти, учителі, священники, письменники... На перших допитах арештованих заперечували свою причетність до будь-яких організацій, але після тортур («спеціальних засобів») визнали все, що було потрібно ГПУ.

У 1931 р. було сфабриковано справу «Українського національного центру», до якої притягнули видатного історика, академіка Михайла Грушевського. Усього під час процесу СВУ та після нього в Україні було піддано репресіям понад 30 тис. українських громадян.

Доставка майна розкуркулених селян на бригадний двір, с. Удочне Донецької обл., 1932 р.

Допит «куркулів» інспектором праці, Одещина, 1929 р.

Скарга селянки Тетяни Полтавець на розпродаж за безцінь усього її майна через невиконання хлібозаготівель, 1929 р. Документ є яскравим прикладом зграбницького ставлення режиму до селянства. Для порівняння ринкова ціна пари чобіт у 1929 р. становила 35 крб., а середня місячна заробітна плата працівників радгоспів УСРР у липні – вересні 1929 р. становила 39,4 крб.

Розпродаж майна розкуркуленого селянина Мартиненка на червоному базарі, с. Удочне Донецької обл., початок 1930-х рр.

Хлібна валка колгоспу «Каховка» Херсонської області, 1930 р.

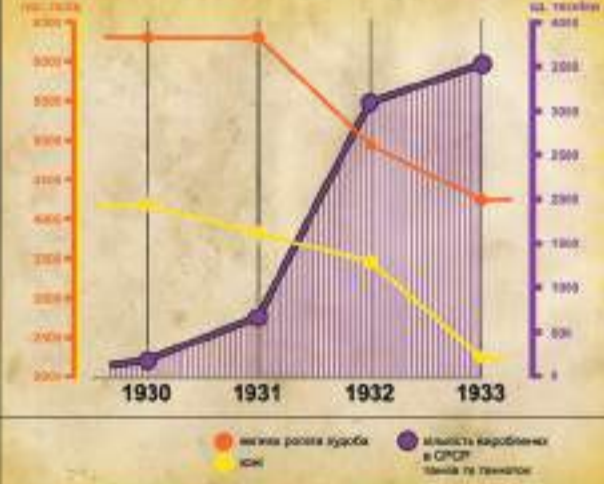
ЛІДЕР УКРАЇНИ СОЦІАЛІСТИЧЕСЬКОЇ УКРАЇНИ

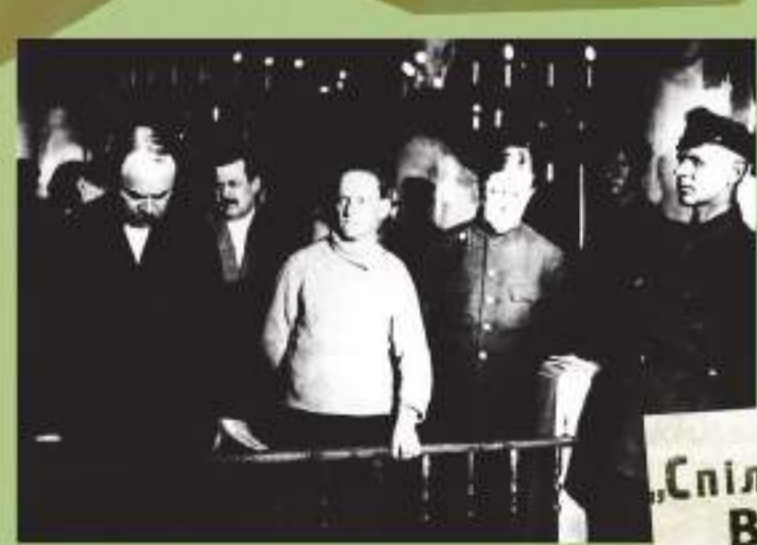
Трактор на полі колгоспу «12 років Жовтня», Донецька обл., 30-ті рр. XX ст.

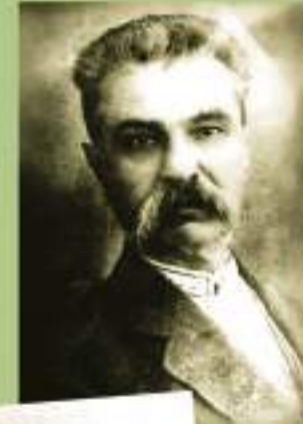
Радянські танки Т-26 на параді, Ленінград, листопад 1933 р. Лише у 1932 р. Червона Армія отримала 911 таких танків

Порівняння падіння поголів'я худоби в УСРР на фоні зростання виробництва танків і танкеток в СРСР у 1929–1933 рр. Дані подані за: Мухомов В. Державний колективізм: великий гріх смертний вірак селянам // Голос 1932–1933 року в Україні: причини та наслідки. – Київ: Наукова думка, 2002. – С. 454–455; Історія Другої світової війни. Т. 1. – М., 1973. – С. 214

Зачитування вироку звинуваченим у справі «Шахтинський процес», Москва, 1928 р.

Сергій Єфремов, академік, віце-президент Всеукраїнської академії наук, арештований у липні 1929 р. Загинув у концтаборі ГУЛАГу в 1939 р.

Українська еліта на лаві підсудних під час сфабрикованого процесу над «Спілкою визволення України», м. Харків, 1930 р.

Транспортування ув'язнених у справі «Шахтинський процес», Москва, 1928 р.

Червона хлібна валка, Одеса, 1930 р.

Взимку-навесні 1930 р. селянські протести і повстання набули масового характеру. Фактично вся Україна повстала проти гніту Кремля. Селяни виходили з колгоспів, забирали назад своє майно, звільняли арештованих односельців.

Основна форма протестів – мирні виступи, активними учасниками яких, у першу чергу, були жінки. Мирні протести влада зневажливо називала «волинками», «жіночими бунтами».

У 1930 р. Україною прокотилась і низка збройних повстань та виступів проти антинародного комуністичного режиму, що відбувалися під гаслами національного і соціального визволення. Лише на Поділлі станом на середину березня 1930 р. ГПУ відзначила 81 збройний виступ.

Загалом у 1930 р. в Україні відбулися майже 4,1 тис. масових виступів проти режиму, у яких, за оцінками дослідників, взяли участь понад 1,2 млн осіб. У багатьох селах України радянська влада була ліквідована. Для придушення опору застосовувалися військові підрозділи.

Секретно.

Оперативне повідомлення № 6. Ділянка по телефону гол. Головки в 6-21 часів вечора 3 Марта 1930г.

НОВО-МОСКОВСЬКИЙ РАЙОН В селі СПАСКОМ во вранці засідання колективу 200-300 чоловік з урядовими членами колективу, довідала цього бунт. Побили враннім членом Соцради яких жидів, но освободили владу і всі товариства все село.

В селі ВОЛНОМ в 9-ти часам утра ділом що внімають колокола. Ночі була прийняти і улагоді про- більшість пост новітньо постать делегацію в РК на прієдєт освободити худяча сям'янтино.

В селі ШУЛЕВОВИЧІ – жінками с підказки і ділом с 2-х часів дня внімають колоски, владі РК і Райлизи 400-человек, і отримано групамы по 10-15 человек/под прієд- да участках проработати производственне пляны по весенітню сезону.

МІСЬКОГО РАЙОН

Передал агитпроп РК в 6-часов 20 млн.вечера.

Опиратия производствя – освободений нет.

Оперативна інформація Дніпропетровського округу м.у. КП(б)У про селянські виступи на Дніпропетровщині, березень 1930 р.

Охранець колгоспної контори с. Удичине на Донеччині, 1930 р.

Українська жакерія 1930 року

Повстання на Поділлі
Наприкінці лютого – початку березня 1930 р. масові селянські протести й відкриті повстання охопили 16 округ, зокрема усі 11 прикордонних. Епіцентром спротиву стало Поділля, де у лютому-березні 1930 р. представників влади та активу вигнали із сотень сіл, а повсталі захопили райцентри.

Із повідомлення керівника ГПУ України В. Балицького по прямому проваду заступнику голови ОГПУ Я. Годі:
«Вчора приїхав у Тульчинську округу, вся округа охоплена заворушеннями і повстаннями, з 17 районів округи вражені 15 районів, на сьогоднішній день збурення відбуваються в 53 селах, абсолютна вигнана Радвлда і актив з 50 сіл, де замість сільрад переважно обираються старости. Колгоспи ліквідовані в більшості сіл округи...
В деяких селах виступають під гаслами «СВУ», заявляючи, що Бфремова судять. В деяких селах – збройні виступи, вириті окопи навколо сіл, що зайняті озброєними, які не пускають в село. В окремих селах співають «Ще не вмерла України». Повинен нагадати, що деякі райони округу були в минулому районами формування та діяльності банд Заболотного... В Микотському районі при проведенні операції чинився біля сіл Гарячківка і Вільшанка збройний опір, перестрілка тривала близько 3 годин.

Із с. Баланівка Бершадського району після рішучих заходів нашого взводу, згідно зі свідченнями, пішли в ліс 500 чол., озброєних вилами і сокирами. Вся округа розбита на оперативні ділянки. До кожного оперативного сектору придані збройні загони комуністів і військові міни групи ГПУ. Віддано наказ про рішуче придушення виступів».

В. Балицький, голова ГПУ України, один із організаторів придушення селянського спротиву та Голодомору 1932–1933 рр.

Повстання в Старобільській округі
12 лютого 1930 р. в с. Мостки почалася жіноча «волинка» з вимогою повернути відібране у селян зерно, призначене для посіву. Повстання перекинулось на інші села Мостівського та Білокурятинського районів Старобільської округи. Одним із центрів протестів стало с. Кругле, з якого 18 лютого похід вирушив на підтримку сіл Кноплянівку та Дем'янівку. На придушення повстання були кинуті сили каральних органів із сусідніх районів. Заарештовано 75 мешканців повсталих сіл. І вже 12 березня 1930 р. рішенням судової трійки при колегії ГПУ УСРР 11 осіб були засуджені до розстрілу, інші – ув'язнені в концтабори строком на 5–10 років та вислані у Північний край.

Слідча справа Козюберди І.С. та інших 60 мешканців Старобільської округи, звинувачених в організації антирадянських протестів у лютому 1930 р.

Слідство по делу Козюберды И.С. и других 60 жителей Старобильского округа, обвиненных в организации антирадянских протестов в феврале 1930 г.

Доповідна записка уповноваженого Р/Д про Круглянське повстання, 20 лютого 1930 р.

Від початку колективізації жителі хуторів Новоселівка та Денисівка Березівського району Одеського округу не визнавали органів радянської влади, чинили впертий опір колективізації, хлібозаготівлям, розпродажу майна односельців. Коли представники влади з'являлись на хуторах, місцеві жителі об'єднувались, озброювались вилами, сапами, камінням і проганяли прибульців. Особливу активність виявляли жінки. Під час придушення протестів 11–12 жовтня 1930 р. для приборкання селян було задіяно, крім міліції, озброєний війська цивільної оборони. За спротив владі трьох мешканців хуторів було розстріляно, 15 – ув'язнено в концтаборах.

Восени 1930 року в с. Макартетин Осинівського району (тепер Луганська область) діяла підпільна група, що здійснювала терористичні акти щодо представників сільської активу. У листопаді 1930 р. за участь у «контрреволюційному угрупованні» було заарештовано 29 мешканців села.

Відбитки пальців звинувачених, сторінка із обвинувального висновку та витяг із протоколу засідання трійки ГПУ УСРР у справі мешканців Новоселівки і Денисівки, звинувачених в організації масових протестів, 1930 р.

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ УСРР, 7 травня 1931 р.

Восени 1930 року в с. Макартетин Осинівського району (тепер Луганська область) діяла підпільна група, що здійснювала терористичні акти щодо представників сільської активу. У листопаді 1930 р. за участь у «контрреволюційному угрупованні» було заарештовано 29 мешканців села.

Учасники підпільної групи в с. Макартетин Осинівського району Донеччини.

Термінове повідомлення НКВС про абстиненцію комсомольця в с. Макартетин.

Повстання Якіма Рябченка

Одне з найбільших повстань вибухнуло на Чернігівщині навесні 1931 р. і охопило Городнянський, Ріпкинський, Сновський, Менський та Сосницький райони. Ідейним керівником повсталих був Яким Рябченко. Військове керівництво взяв на себе його брат Трофим, колишній прапорщик царської армії.

Яким Рябченко жив у селі Тупичів Городнянського району. Колишній червоний партизан, він організував комітет бідноти в рідному селі, був головою сільради і начальником повітової міліції. Однак колективізація і масове розкуркулення відкрили йому очі: він побачив, що «власними руками допомагав одягати московське ярмо на свій народ».

Розуміючи, що влада нищить у першу чергу господаря, Рябченко всіляко допомагав односельцям уникнути розкуркулення, висилки, інших репресій. Він вписує в сільраді відповідні довідки, допомагає втікати з Півночі уже висланим.

Навколо Якіма збирається чималий гурт, насамперед – міцні господарі Заєць Микола, Філон Андрій, Могилевець Митрофан, багато колишніх «червоних партизанів», чий сподівання на радянську владу розвіялися вщент.

Зі своїми старими і новими друзями Рябченко сходиться на тому, що воював він за землю, а не за колгоспи, що радянська влада пішла по хибному шляху, колективізація – гірше кріпацтва, а непосильними податками більшовики просто нахабно і безцеремонно ведуть селянина до загибелі. Вони вирішують: треба об'єднатися, виступити на зборах, змінювати жорстоку політику партії на більш прийнятну для селянина-виробника.

Для придушення повстання влада направляє дивізію внутрішніх військ, розпочинаються арешти. 41-річний Рябченко, згадавши бойову юність, втікає до лісу й укріплюється в урочищі Замглаї, де на початку 1920-х діяв легендарний загін Галаки. У Писарівському лісі зібралось 300-400 повстанців. Вони намагалися чітко структуруватися за військовим принципом, розбившись на три роти, по 80 осіб у кожній, і взводи, організували кавалерійський загін із 35 осіб.

Бой між повстанцями і карателями продовжувалися біля трьох тижнів. 16-17 червня 1931 р. повстанці нападають на лісництво, винокурний та лісопильний заводи, здобувши зброю та коней. Заціпають і дослідну станцію Замглаївської торфорозробки та її міліцейський пост. Ранять голову Солонівської сільради. Планують захопити тюрму в м. Городні.

Вирішальний бій із каральними загонами, направленими із Городні, відбувся 28 червня 1931 р. Погано організованим, здебільшого недосвідченим людям з берданками, обрізаними та наганями було важко встояти проти міліцейських кулеметів, та сутічка тривала більше двох годин. Я. Рябченко був тяжко поранений і потрапив у полон, селяни розбіглися.

Дещо пізніше у селі Бурівці Ступак Яків і Бугрим Яків збирають навколо себе 50 осіб, однак їх теж розпоршує міліція. Органи вилучають 62 одиниці вогнепальної зброї та півтори сотні патронів. Невдовзі сам Я. Рябченко та ще 17 повстанців засуджені до розстрілу, кілька десятків відправлені у концтабори і заслання. Загалом було засуджено 174 жителі Чернігівщини.

Протокол допиту Д. Найдю, одного із селян, арештованих за участь у повстанні Я. Рябченка. Його «вінну» слідчі ГПУ довести не змогли.

Обвинувачувальний висновок у справі Івана Мотлоха, учасника повстанської організації «Партія вільного козацтва», 1932 р.

Table with years 1921, 1922, 1932, 1933, 1946, 1947

Листівки «Партії вільного козацтва», 1931 р.

Чорновики відозва повстанців, які були вилучені в одного із керівників повстання – Ксенофонта Шаха

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ України від 5 лютого 1932 року про засудження керівників і активних учасників повстання «Партія вільного козацтва» у Корюківському та Менському районах (тепер, Чернігівська область)

Список учасників повстання з іменами та датами арешту.

Збройні повстання на Чернігівщині 1931 року

Постанова слідчого у справі Я. Рябченка що до осіб які приєдналися до повстання, серпень 1931 р.

«Партія вільного козацтва» на Корюківщині

У серпні 1931 р. в селах Корюківського та Менського районів Чернігівської області виникла повстанська організація «Партія вільне козацтво», яка охоплювала біля 200 учасників.

Отаман – Мосол Степан, начальник штабу – Заборський Іван. В організації виокремився бойовий загін чисельністю 30 осіб. Вони мали на озброєнні гвинтівки російського й іноземного виробництва, мисливські рушниці, обрізи, револьвери, гранати й шаблі.

На підпільних зборах розробили програму організації. Основні положення:

- проголошення єдиної, неподільної, самостійної України;
незалежна праця й вільна торгівля;
зрівняння в правах усіх селян і робітників;
скасування хлібозаготівель;
повернення землі розкуркуленим;
створення державного апарату за зразком Запорізької Січі.

Готувалось загальне повстання для захоплення влади на території Корюківського, Сновського, Менського й Березнянського районів, де існували повстанські осередки.

23 вересня 1931 р. на засіданні Сахутівської сільської ради С. Скрипка за дорученням керівників організації повстанців назвав себе представником від тисячі вільних козаків і закликав боротися проти господарсько-політичних кампаній на селі. Він заявив, що на боротьбу з більшовиками вже організовано мільйони людей.

Тоді ж, у вересні 1931 р., у с. Олександрівка Корюківського району повстанці розгромили сільську раду, колгоспні ремонтні майстерні. Повстанці також нападали на окремих радянських активістів.

Учасники організації поширювали відозви від імені «Партії вільного козацтва», яка «розбиває кайдани неправди» і владу, котра прирїкає людей на голодну смерть.

На придушення повстання були кинуті підрозділи ГПУ. За участь у повстанні засудили 67 осіб, у тому числі 9 – до вищої міри покарання – розстрілу, із заміною на ув'язнення у концтаборі на 10 років. У жовтні 1931 р. було вилучено 7 гвинтівок, 5 обрізів, 5 револьверів, одну гранату і 200 патронів. Частина зброї повсталим вдалось приховати. Наступного року в одного із учасників повстання Івана Мотлоха під час обшуку виявили ще частину повстанської зброї. Його засудили до 10 років ув'язнення у концтаборі.

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ України від 12 березня 1932 р. про засудження Я. Рябченка та інших керівників і активних учасників повстання

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ України від 12 березня 1932 р. про засудження Я. Рябченка та інших керівників і активних учасників повстання

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ України від 12 березня 1932 р. про засудження Я. Рябченка та інших керівників і активних учасників повстання

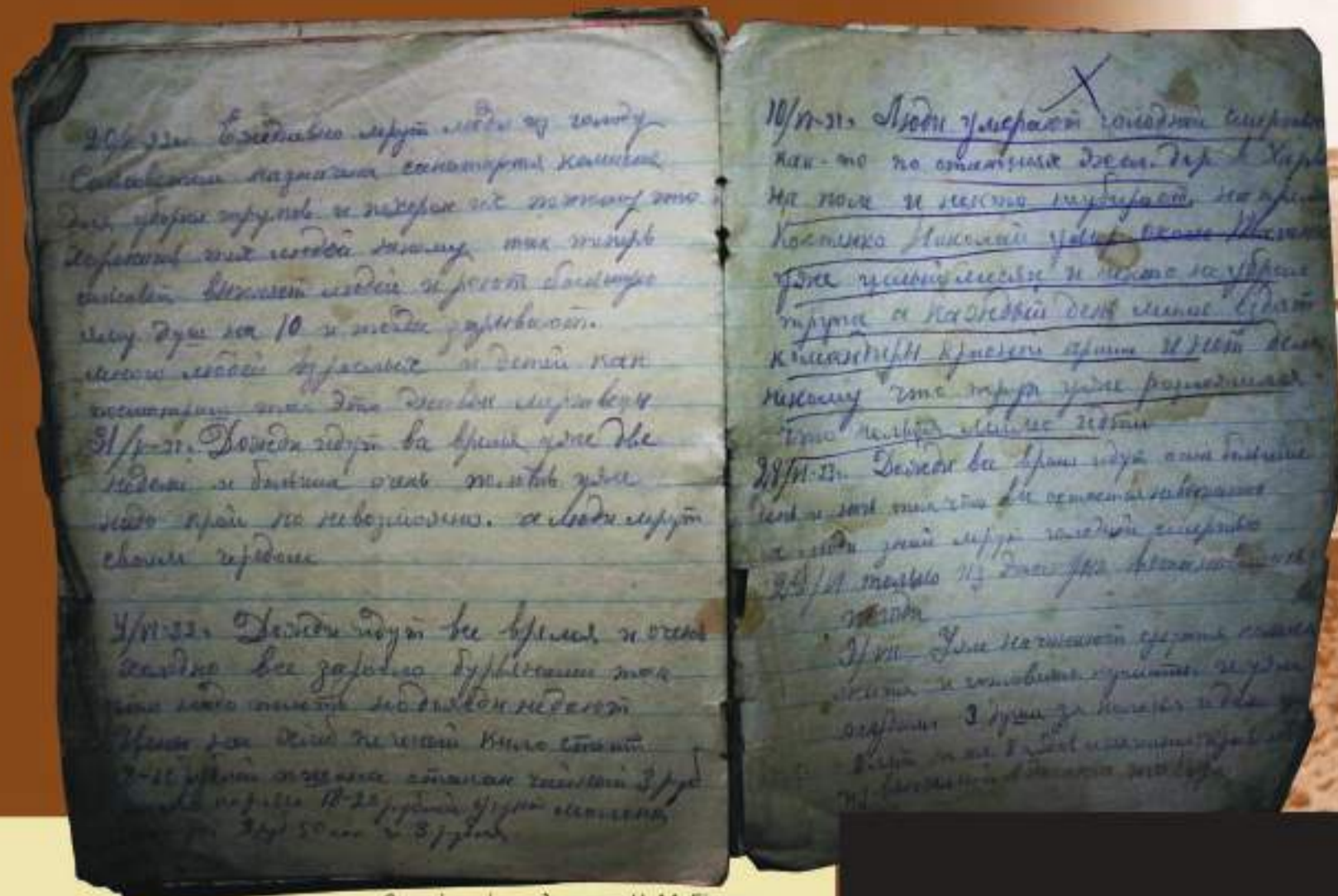
Зброя повстанців Корюківщини, вилучена в І. Мотлоха у 1932 р.

Іван Мотлох

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ України від 12 березня 1932 р. про засудження Я. Рябченка та інших керівників і активних учасників повстання

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ України від 12 березня 1932 р. про засудження Я. Рябченка та інших керівників і активних учасників повстання

Витяг із протоколу засідання трійки ГПУ України від 12 березня 1932 р. про засудження Я. Рябченка та інших керівників і активних учасників повстання

Сторінка із щоденника Н. М. Білоуса

Вимерле з голоду село на Харківщині, 1933 р.

Голодомор забрав мільйони людських життів. На жаль, страшні обставини злочину унеможливають встановлення точної кількості смертей невинних людей і вичерпного поіменного списку жертв.

Для України 1933 р. став часом національної катастрофи, наслідки якої відчуваємо донині.

Наслідком злочину геноциду, окрім фізичного вбивства мільйонів людей, стало руйнування традиційного українського устрою життя.

Голод став зброєю масового біологічного знищення українців, на довгі десятиліття порушив наш природний генетичний фонд, призвів до морально-психологічних змін у свідомості нації.

Внаслідок геноциду українське суспільство, за висновком Дж. Мейса, стало і значною мірою залишається травмованим постгеноцидним суспільством.

Руйнівні наслідки Голодомору гальмують поступ незалежної України. Подолання цих наслідків є необхідною умовою оздоровлення суспільства, національної консолідації і побудови успішної України.

Втрати населення України внаслідок Голодомору становлять 4,5 млн. осіб, зокрема 3,9 млн. осіб через надсмертність та 0,6 млн. втрат ненародженими, за підрахунками вчених Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України ім. М. Птухи.

Найбільш масова смертність в Україні припадає на середину лютого – липень 1933 р. За цей час померли понад 3,2 млн. осіб.

Жахом Голодомору була надзвичайно велика смертність серед дітей. У багатьох районах України у вересні 1933 р. за шкільні парти не сіли близько двох третин учнів.

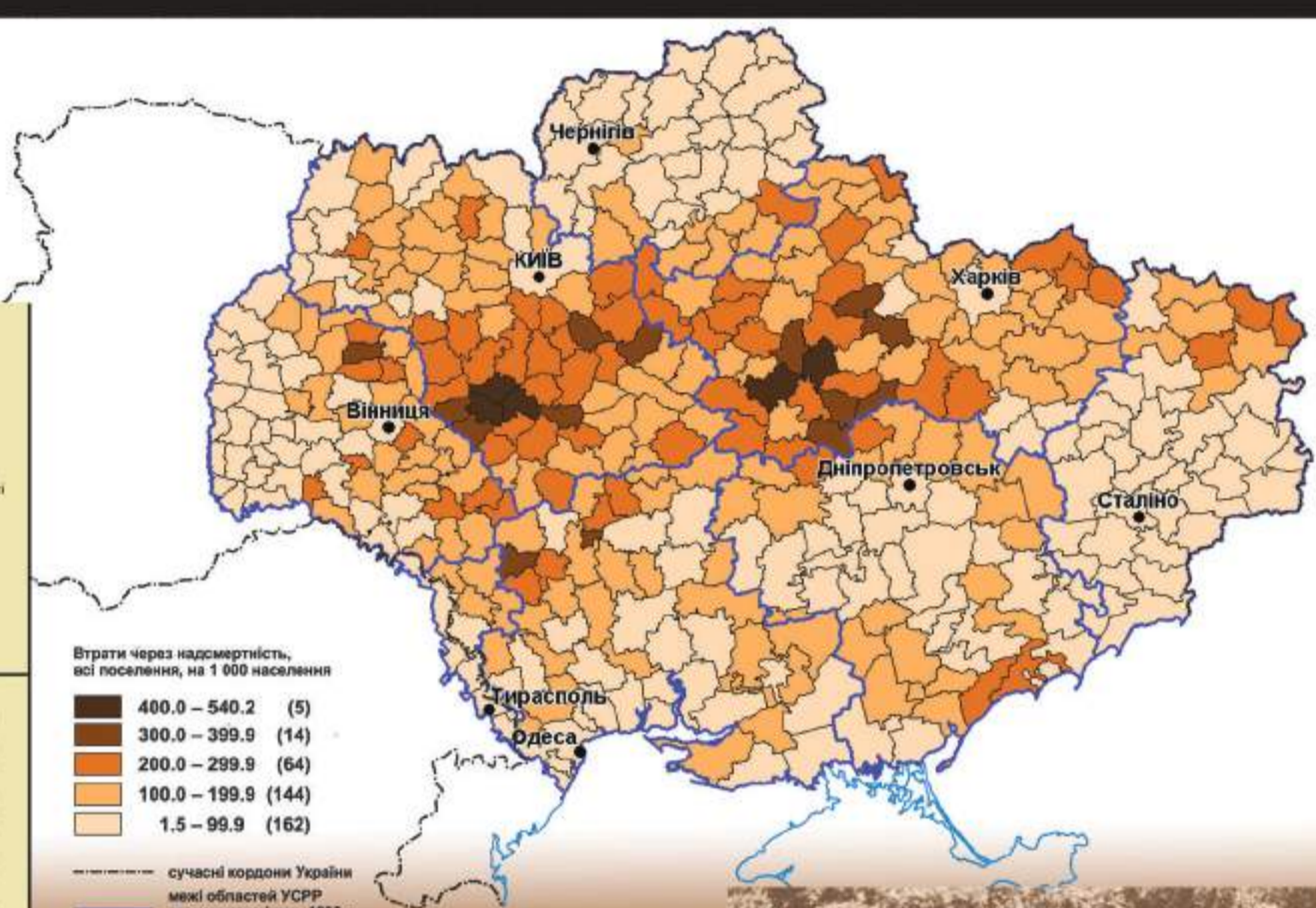
Запис акту про смерть 19-річного Андрія Остапенка у травні 1933 р., із вказанням причини смерті – «українець».

Із щоденника жителя с. Леб'язого Чугуївського району Харківської області Н. М. Білоуса:

«20/V-33 р. Щодня мруть люди з голоду. Сільрадою призначено санітарна комісія для прибирання трупів і поховану їх, тому що ховати тих людей нема кому, так тепер сільрада виганяє людей і риють велику яму душ на 10 і тоді заривають. Багато людей дорослих і дітей, як подивився, так це живі мерці...

10 / VI-33 р. Люди помирають голодною смертю як от по станціях зал. дор. в Харкові на полі і ніхто не прибирає. Наприклад Костенко Микола помер близько Таланки вже цілий місяць і ніхто не прибрив трупа а кожен день повз їздять команди Червоної армії. І немає діла нікому що труп вже розклався що не можна повз йти».

Жнива геноциду

Природній рівень смертності в УСРР наприкінці 1920-их рр. (до Голодомору) становив 18–20 смертей на 1000 осіб.

Карта є результатом дослідження наукового колективу в складі: О. Воловина (Університет Північної Кароліни), О. Рудницький, Н. Левчук, П. Шевчук, А. Савчук (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України) у рамках проекту «Атлас Голодомору», що розробляється Українським науковим інститутом Гарвардського університету.

Померлі від голоду на вулицях Харкова – столиці УСРР. Фото інж. А. Вінербергера, 1933 р.

Могила Константина Боканя. Напис на могилі: «Помер 30 червня 1933 р. в полі від непосильної праці в наслідок недодання». Фото батька Константина М. Боканя, м. Батурин.

Могили померлих від голоду на околиці м. Харкова. Фото інж. А. Вінербергера, 1933 р.

Діти і вихователі дитячого садка колективу імені Г. І. Петровського, с. Городище Київської області, 1932 р.

Мітинг після заці хліба в с. Улі, Золочівського району, Харківської області, 1932 р.

Протести 1932–1933 років

Листівки підпільної групи «Вибух». Сумщина, 1932 р.

Хлібозаготівельна кампанія 1931 р. та голод, який охопив Україну навесні 1932 р., загострив антикомуністичні настрої в українському суспільстві.

Протести в Україні набувають масового характеру. Лише за перші 7 місяців 1932 року органи ГПУ зафіксували в УССР понад 900 масових протестних виступів, що становить понад 56% усіх антивладних виступів в ССРР за цей час.

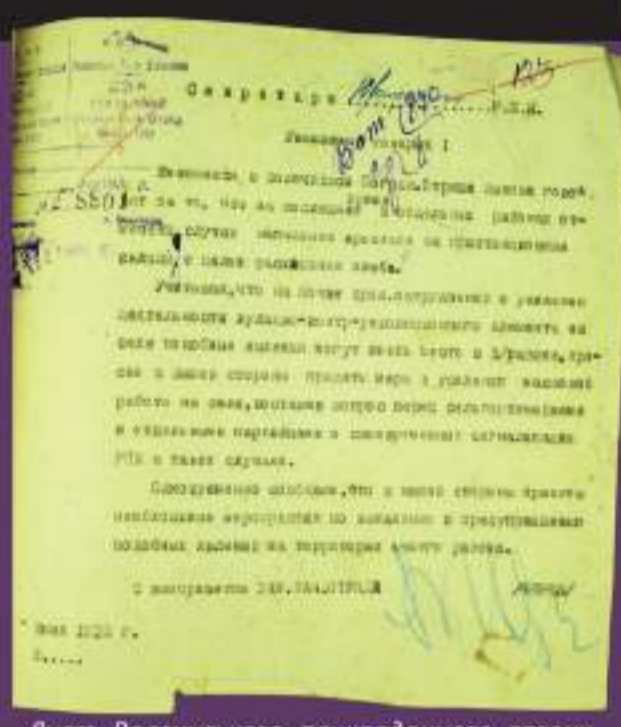
У першій половині 1932 р. з колгоспів в Україні вийшли 41 200 селянських господарств.

Доведені влітку 1932 р. нові нереальні плани хлібозаготівель викликали обурення селян і в нижчій ланці влади. Непоодинокими були випадки неприйняття цих планів, відмови від них.

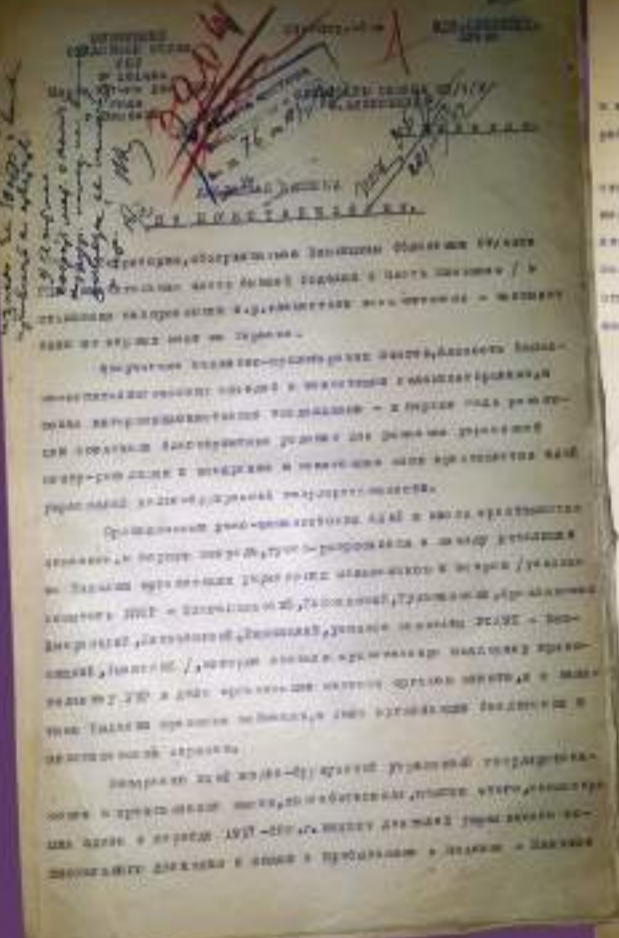
У 1932–1933 рр. у різних регіонах України режим змушений придушувати масові виступи, «волинки», які ставали відчайдушними спробами доведених до межі голоду українських селян не стільки відстояти свої права, як просто вижити.

Голодуючі селяни опиралися вивезенню хліба в рахунок заготівель, нападвали на зернохосвища, магазини, комори спиртзаводів чи винокурень, де зберігалось, часто просто під відкритим небом, відібране зерно. Поширювали листівки із закликами до боротьби із комуністичним режимом.

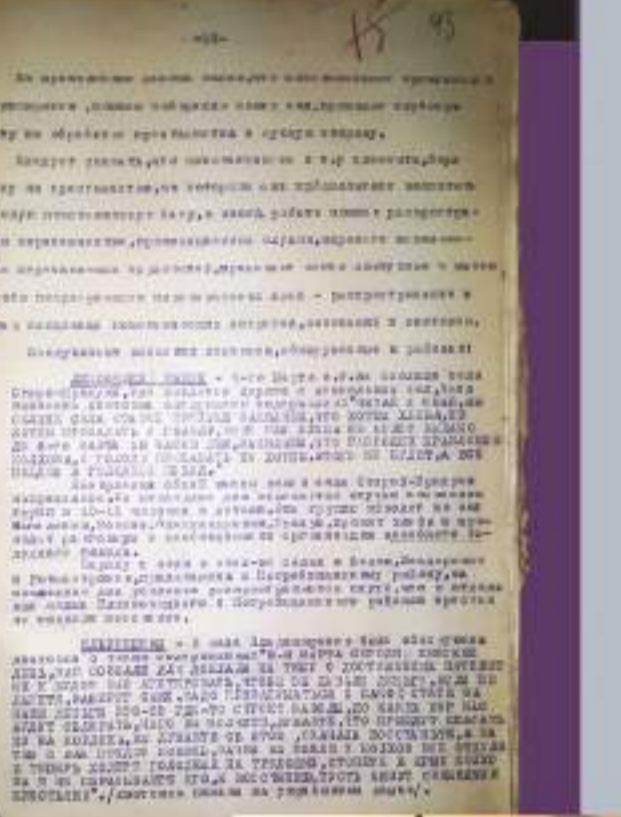
З посиленням хлібозаготівельного свавілля та викликаного ним голоду почастішали терористичні акти, вчинені селянами. За оцінками дослідників, у 1932 р. в українських селах було здійснено понад 1000 терактів.

Лист Волоцького прикордонного загону секретарям райкомів КП(б)У про загрози нападів голодуючих селян на пристанційні зернові склади, червень 1932 р.

Доповідна записка Вінницького ГПУ першому секретарю обкому КП(б)У про антирадянські повстанські настрої і групи в області, 17 березня 1932 р.

Із спецзведення Секретно-політичного відділу ОГПУ про хід хлібозаготівель станом на 22 вересня 1932 р.

Братська могила активістів, які загинули під час насильницької колективізації, с. Мудріак Чкавринського району (нині – Кіровоградської обл.). Фото 1934–1935 рр.

«В Україні, наприклад, з початку хлібозаготівель відмови від прийняття планів помічені в 92 районах по 446 сілрадах...»

В УССР протягом липня і серпня зареєстровано 216 масових виступів. Друга половина липня і серпень місяць характеризуються наростанням масових виступів на ґрунті хлібозаготівель. Деяко відмінною є місцями і форма виступів: якщо в липні переважно виступи проходили у вигляді групових та масових волюнок, то тепер, крім того, у формі страйків цілих бригад і колгоспів і перешкоджання вивезенню хліба (ПКК, УСРР). В Україні заслуговує на увагу також зростання числа й активності учасників виступів (кількість учасників в окремих виступах досягала 1 тис. осіб), виступи супроводжувалися побиттям представників районної та сільської влади — Київська, Вінницька, Харківська області».

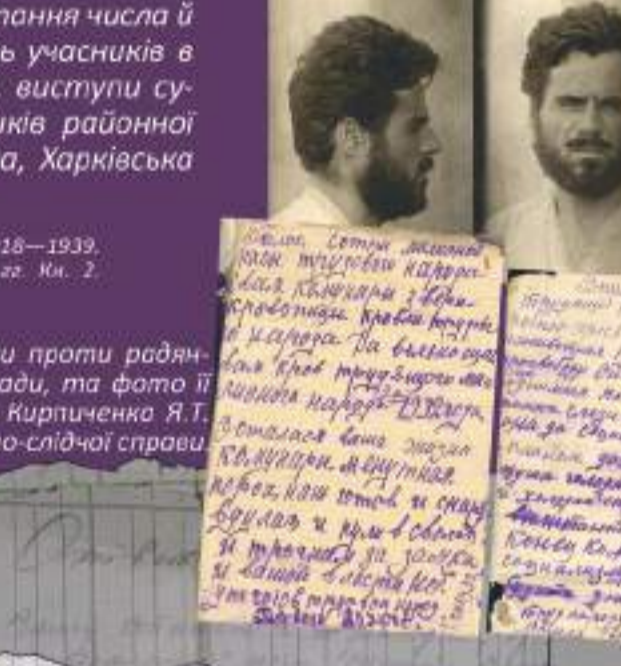

Копія листівки із закликом до боротьби проти комуністів, «які зробили голод» та фото її автора І. Кравченка із архівно-слідчої справи, Херсонщина, квітень 1932 р.

Евгенія Максимєва

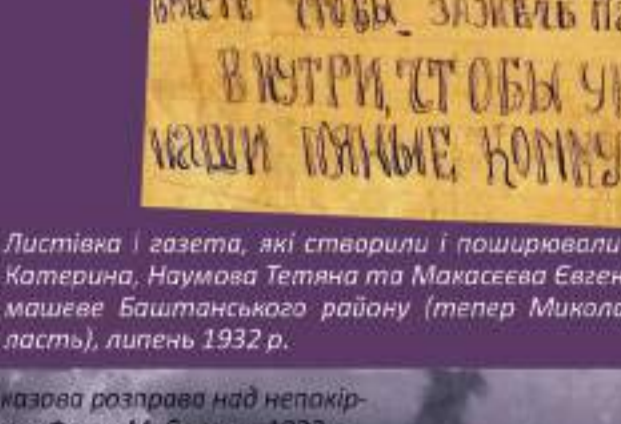
Цит. за: Советская деревня глазами ВЧК—ОГПУ—НКВД. 1918—1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3. 1930—1934 гг. М., 1992—1934 гг. — М., 2003. — С. 204—206

Листівки проти радянської влади, та фото її автора Кирпиченка Я.Т. із архівно-слідчої справи

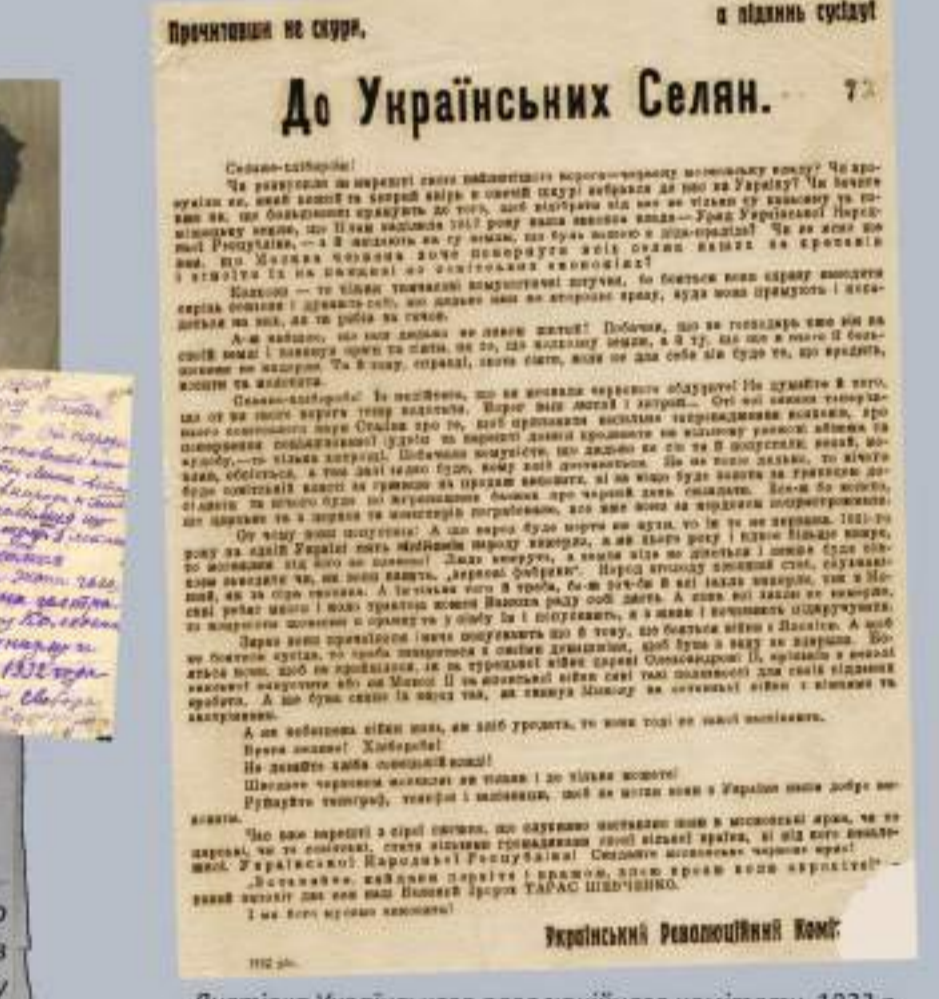
Лист Я. Сапса до М. Горького, 12 липня 1933 року.

Яків Сапса, працівник Харківського електро-механічного заводу, обурений брехнею про успіхи в статті М. Горького в газеті Правда, написав у липні 1933 р. останньому листа, у якому розкриває правдиву ситуацію в Україні. У 1935 р. за цей лист Я.Сапса був засуджений до розстрілу із заміною на 10-річне ув'язнення.

к...чи це не ріст, чи це не досягнення, що на Україні лягнуло без бою, без війни сім мільйонів людських життів, серед яких половина дітей, про яких ви так щасливо розписуєте. Та це тільки історія фіксує цей трагічно безумний факт. Хто винен у цьому (підлий клас, котрий колись правив) чи головна сила Диктатури пролетаріату. Я не був за кордоном, але думаю, що там такого жаху немає як тут, у цьому соціалістичному благополуччі. Сім мільйонів живих людей, серед тисяч майбутніх можливих творців кращої доля людства, без бою, без крові, померли без хліба...»

Яків Сапса, працівник Харківського електро-механічного заводу, обурений брехнею про успіхи в статті М. Горького в газеті Правда, написав у липні 1933 р. останньому листа, у якому розкриває правдиву ситуацію в Україні. У 1935 р. за цей лист Я.Сапса був засуджений до розстрілу із заміною на 10-річне ув'язнення.

Листівка Українського революційного комітету, 1932 р.

Із спеціалізованого Секретно-політичного відділу ОГПУ про паняхиди за померлими з голоду на Поділлі у грудні 1933 року

«У грудні п.р. в ряді сіл Улановського і Хмельницького районів Вінницької області УСРР зафіксована організація масових паняхид і поминок за померлими з голоду...»

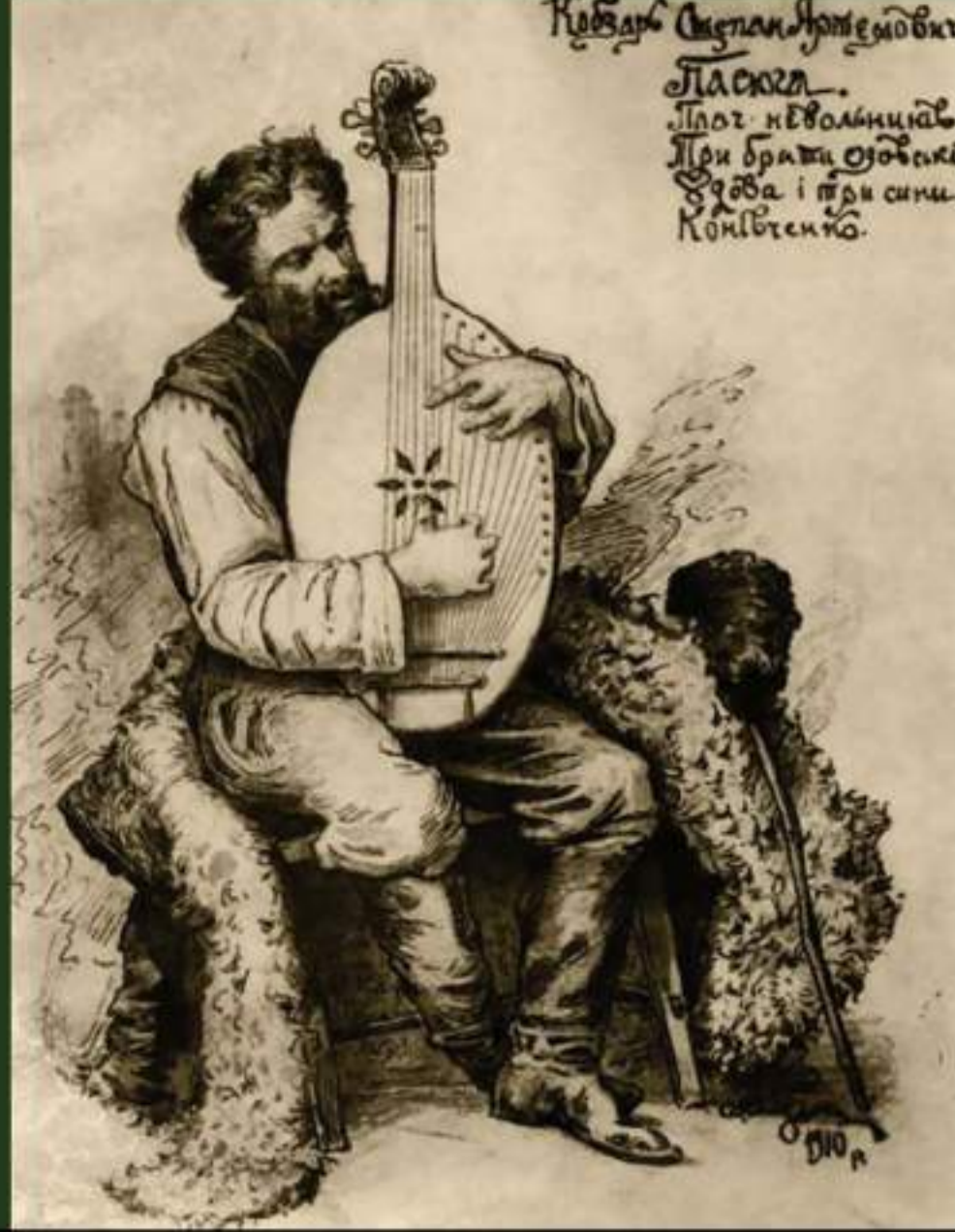
Паняхиди відвідує значна кількість селян, переважно індивідуальників-жінок. В с. Сальниця на першій паняхиді були присутні до 200 осіб, а на другій — 150 осіб. Учасники паняхид найчастіше віділяють делегації, направляючи їх в інші села із закликом наслідувати їхній приклад. Ініціатива з улаштування паняхид і обідів виходить від повіїв і бродячих ченців. ПП в уражені райони відряджені операційники облівділду ГПУ та дані вказівки всім облівділдам і прикордонним загонам ГПУ про вживання необхідних заходів для запобігання подібним явищам. Нач. З від. СПО ОГПУ Полянський».

Цит. за: Советская деревня глазами ВЧК—ОГПУ—НКВД. 1918—1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3. 1930—1934 гг. М., 1932—1934 гг. — М., 2003. — С. 515-516

НА ПЕРЕДНЬОЇ СКАМ'Є ОСУДЖЕНІ НА СМЕРТЬ. 1933 р.

Члени підпільної повстанської організації «Головний Штаб Повстанських Військ» у Борівському районі Харківської області, 1933 р.

...к проходили "бандуристи",
сень, як зривки цих півсень

"Козак вітер чарозу
Мене чобіт у СОЗ"у
Обувай, о-в лопті
Розтрощи їх в клепті!
/Іван-город

"Ой СОЗ"и ги СОЗ"и.
Польються з Вас сльози.
Ой СОЗ"и ва СОЗ"и
Зтечате ви в лози".
/С. Атішо/.

Дмитята, що ці те інші одні
Дивується по інших селах.
Пануться на стінках став
...тування.

Кобзар Степан Пасюга, вчитель
Єгора Мовчана. Помер з голоду
у 1933 р.

Голос народу 1932–1933 років

Україно моя,
Хліборобна.
Москві хліб віддала,
А сама голодна.

В 32-му году
Люди їли лободу.
В 33-му году
Стали мерти на ходу.

Кобзар Єгор Хомич Мовчан, 1965 р.

По окремих селах проходили "бандуристи", які спітали
різних побутових пісень, як зривки цих півсень народних:

"Козак вітер чарозу
Мене чобіт у СОЗ"у
Обувай, о-в лопті
Розтрощи їх в клепті!
/Іван-город, Нікопа/.

"Ой СОЗ"и ги СОЗ"и.
Польються з Вас сльози.
Ой СОЗ"и ва СОЗ"и
Зтечате ви в лози".
/С. Атішо/.

Витяг із інформаційних матеріалів
Бахмутського райкому КП(б)У, 1931 р.

Мати в СОЗі, батько в СОЗі,
Діти плачуть по дорозі,
Нема хліба, нема сала,
Тільки кіно та вистава,
А на хаті один куль,
Та й то кажуть, що куркуль.

Висить Ленін на стіні,
Посміхається мені.
Ще й показує рукою,
Куди йти за лободою.

Як Ленін умирав,
Сталіну приказував,
Щоб людям хліба не давав,
Сала не показував.

Члени групи, учасники ГПУХІБ: Євдокимів і расстреляні
серед колективістів і-р стали селушного соціалізму:

"Тепер владу, о-в о-в - господар
Та обди на парад пошій!
І про візні шкел владу!"

Витяг з записки - приклад у колгоспні
воли відом - іншого прикладу
владу в тебе обди обди
і шкел у волево владу."

Ірпені:
Тепер владу, о-в о-в - господар
Та обди на парад пошій!
І про візні шкел владу!"

І у кожному шкел - арештант
ста владу ір пені
де діти від віз владу
і в владу в владу владу."

Витяг із зведення ГПУ зі слівом пісні, яку вчитель
Марк Геріх написав та поширював серед
односельців в с. Ревівка Кам'янського району
Черкаської області, початок 1933 р.

Єгор Мовчан
ДУМА ПРО ГОЛОД

Послухайте, добрі люди,
Від краю до краю,
А «великий голова»
Мовби і не чує.

Як люди калась жили,
Мед-вино кружляли
Та на зібрання ходили,
В долоні плескали.

Він укази издає:
— Продналог давайте,
Де хочете, там беріть,
Хоч з нігтів колупайте!

— Відкіль же ми почерпнем
На ці продналоги,
Хіба вийдем грабувати
При бити дорогу...

Ну, при битій при дорозі
Із «буксиру» люди.
Багатенько привчилося
До такого труду...

Гей, гей! — до такого труду...

Як наган узяв у руки,
Тоді він багатий,
Чоловіка оголив
Та й пішов проклятий.

А у СОЗі, при дорозі
Роздають макуху —
Хочеш жити — йди до СОЗу,
Бо впадеш без духу.
Гей, гей! — бо впадеш без духу.

В тридцять третьому году
Їли люди лободу,
Пухли люди із голоду —
Помирало на ходу.

Отюцали усі люди,
Падали як мухи,
Кривою-лободою
Не наповниш брюха...

Гей, гей! — не наповниш брюха...

Хліб качали-вимітали —
Весь народ сумує,
А «великий голова»
Мовби і не чує.

Як наган узяв у руки,
Тоді він багатий,
Чоловіка оголив
Та й пішов проклятий.

А у СОЗі, при дорозі
Роздають макуху —
Хочеш жити — йди до СОЗу,
Бо впадеш без духу.
Гей, гей! — бо впадеш без духу.

Пролитися на Україні
Великі сльози,
Як «великий голова»
Гнав народ у СОЗі.

Отаке-то, добрі люди,
Зчинилося лихо:
Павив голод мужиків —
Сидить в СОЗі тихо...

Гей, гей! — сидить в СОЗі тихо...

Дума записана у кобзаря Єгора Хомича Мовчана у 1967 р. Тоді ж кобзар задував:
«Біда мені була з цією думкою у Харкові на базарі. Як зазрав її, то мене якийсь
агент ухватив за руку і почав тягти в міліцію. Спасибі, люди відбили. Хтось відвер
мене з його рук і швидко потяг з базару у город. Потім співав по селах у хатах,
там свої, не видадуть. Плакали жінки, слухачи думу, бо в ній свята правда».

Навіть у той страшний, трагічний час український народ не загубив притаманні йому гумор, іронію, сарказм: він сміявся над сталінськими мерзотниками, над їхніми даремними зусиллями поневолити вільну душу народу, над «вождями» — Леніним і Сталіним та їх утопічними ідеями. Народний сміх крізь криваві сльози (як це часто траплялося в його історії), був єдиною зброєю українців, нащадків тих козаків, що вміли сміятися над своїми ворогами навіть будучи посаженими на палю чи зачепленими гаком під ребро, як легендарний Байда.

Оповідки, прислів'я, приказки, анекдоти, співанки, частівки — ставали однією із форм спротиву тоталітарній реальності. Серед тогочасних творів усної народної творчості були і тужливо-розпачливі і словенні глибокого філософсько-життєвого змісту, але були й насмішкливо-іронічні й уїдливо-саркастичні, так властиві для української душі.

Усна народна творчість завжди була неписаним підручником життя, виховуючи покоління українців у межах національної культурної стихії, системи традиційних цінностей, зберігала в закодованій формі історичний досвід. Та це не єдина функція народного фольклору. «В роки Голодомору особливо характерною з-поміж інших була функція духовного захисту нації, коли усне народне слово залишалося чи не єдиним засобом протесту генцициду; ця функція разом з функцією історичної пам'яті закладала основу для відродження нації в майбутньому», — вважає дослідник Т. Конончук.

I.
Як був царь Никола дурачек
Був фунтик хліва п'ярачок,
А як стала республика,
Фунтик хліва три руліка
Як став Освет
Хліва нат.

II.
В 32 году ма вже їли лободу
Нема хліба, нема сала
Комсомолія забрала.

III.
Питається: СОЗ морозу
Чи будуть чоботи для СОЗ'а
Нема чобіт самі лопті
Розколосся СОЗ на клепті.
Нема хліба, нема моні,
Чи прохлупали в лодоні.

IV.
Кого та пшеницю вивезли за
Граніцу
А ячмінь та кукурудзу для
Радянського СОЗ'у
І ще грошки буряків для
Радянських дураків

V.
Лежить Ленін у могилі, а Сталін
у багнеті
Що робили куркульи та буда
бідногі.

Частівки про причини голоду, які завідувачі
сільської семилітньої школи Цабенно читав учням. Дніпропетровська обл., 1932 р.

ХАЙ НЕ ЗГАСНЕ СВИЧА ПАМ'ЯТІ

Український інститут національної пам'яті

Галузевий державний архів
Служби безпеки України

Центр досліджень визвольного руху

Громадський комітет із вшанування
пам'яті жертв Голодомору-геноциду
'32-33 років в Україні

Побутує міф про відсутність спротиву українських селян більшовицьким грабіжникам напередодні та під час Голодомору. Насправді тисячі українців боролися, зокрема зі зброєю в руках відстоювали право на свободу та життя.

Стендова виставка «Спротив геноциду» демонструє докази опору, який чинило українське суспільство сталінському тоталітарному режиму у 1920 — на початку 1930 років.

Саме страх перед українським визвольним рухом штовхнув Й.Сталіна і його оточення до вчинення злочину Голодомору-геноциду 1932—1933 років.

На стендах виставки представлені унікальні документи та фото, які розкривають масштаби спротиву, його форми і методи. Значна частина документів оприлюднені вперше.

Повстання 1930—1932 років поставили під загрозу реалізацію планів Сталіна.

У 1930 р. в Україні відбулось понад 4 000 масових протестних виступів, у яких взяли участь біля 1,2 млн. осіб. За півроку 1932 р. ГПУ зафіксувало 900 виступів, з колгоспів вийшли 41 200 селянських господарств, півтисячі сільських рад відмовлялись приймати плани хлібозаготівель.

Голодуючі селяни нападали на зерносховища, де зберігалось відібране зерно, саботували роботу колгоспів, а з посиленням свавілля та викликаного ним голоду, взялися за зброю: у 1932 році відбулося понад 1000 актів збройного опору.

Режим боявся, що український спротив призведе до його падіння: адже у першому півріччі 1932 року 56% протестних виступів у СРСР припадали на Україну. Тому диктатор завдав страшного удару у відповідь, яким став штучно організований голод.

СПРОТИВ ГЕНОЦИДУ

Над створенням виставки працювали:

Володимир Тилішак (керівник проекту)
Володимир Бірчак
В'ячеслав Василенко
Володимир В'ятрович
Сергій Горобець
Володимир Іванченко
Ніна Лалчинська
Олександр Штоквиш

Науковий консультант:

Богдан Патриляк

Дизайн:

Ольга Сало

Літературна редакція:

Олена Шарговська

У виставці використано матеріали:

Галузевого державного архіву Служби безпеки України
Центрального державного архіву громадських організацій України
Центрального державного архіву державних органів України
Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного
Державного архіву Вінницької області
Державного архіву Дніпропетровської області
Державного архіву Запорізької області
Державного архіву Кіровоградської області
Державного архіву Миколаївської області
Державного архіву Херсонської області
Державного архіву Хмельницької області
Державного архіву Чернігівської області
Центру досліджень визвольного руху
Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара»
Українського інституту національної пам'яті